

Intimt medborgerskab i det 21. århundrede

Mørck, Yvonne; Rosenbeck, Bente

Published in:
Politica - Tidsskrift for politisk videnskab

Publication date:
2019

Citation for published version (APA):
Mørck, Y., & Rosenbeck, B. (2019). Intimt medborgerskab i det 21. århundrede. *Politica - Tidsskrift for politisk videnskab*, 51(1), 39-60. http://politica.dk/fileadmin/politica/Dokumenter/politica_51_1/moerck_og_rosenbeck.pdf

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Yvonne Mørck og Bente Rosenbeck Intimt medborgerskab i det 21. århundrede

T.H. Marshalls medborgerskabsforståelse fra 1950 bliver stadig videreudviklet, eksempelvis med begrebet intimt medborgerskab, som overordnet henviser til at have eller ikke at have kontrol over sin krop, sine følelser, relationer og identitet(er). En sammentænkning af begreberne intersektionalitet og intimt medborgerskab tilbyder en stærk analytisk tilgang til centrale udfordringer, som det danske senmoderne samfund står over for i forhold til borgeres personlige og intime liv. Det gælder i relation til områder som vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, nydanske LGBT-personers livsvilkår og interkønnedes rettigheder. Kravet om fuldt medborgerskab kommer således til at omfatte ligestilling og seksuelle rettigheder. Samtidig med at den intersektionelle analytiske tilgang er under kontinuerlig udvikling, fremhæver vi behovet for flere intersektionelt inspirerede analyser af levet liv og hverdagspraksisser.

Intersektionalitet, der er blevet betegnet som kvinde-/kønsforskningens hidtil vigtigste teoretiske bidrag (McCall, 2005: 1772 i Davis og Zarkov, 2017: 314), defineres helt overordnet som intersektioner eller sammenvævninger af såvel særegne – typisk køn, klasse, etnicitet, ”race”, seksualitet og alder – som kontekstafhængige kategorier og magthierarkier (se fx Mørck, 2005; Jensen og Christensen, 2011). Den intersektionelle analytiske tilgang har affødt mange teoretiske diskussioner og metodologiske spørgsmål, som denne artikel ikke har mulighed for at komme ind på (se fx Collins og Bilge, 2016; Davis og Zarkov, 2017 og introduktionen til dette temanummer: Fiig, 2019). Dog er det værd at fremhæve, at den afroamerikanske jurist Kimberlé Crenshaw, som introducerede intersektionalitetsbegrebet i feministisk teori i 1989, tog empirisk afsæt i vold mod afroamerikanske kvinder og dermed også i sammenvævningen af privat og offentlig, da hun anvendte intersektionalitet som analytisk strategi (Crenshaw, 1989; 1991; se Mørck, 2005 for begrebshistorik). Den intersektionelle tilgang har også rødder i en bredere ”sort” feministisk aktivisme og forskning, hvilket ikke altid kan spores i dens anvendelse rundt om i verden.

Nogle forskere mener, at intersektionalitet er blevet ”kapret” i den forstand, at tilgangen kan inkludere alle og ikke, som oprindeligt tænkt, alene strukturelt marginaliserede grupper, hvorfor den menes at have mistet sin radikale politiske dimension. Samtidig diskuteres det livligt, hvordan man konkret

kan operationalisere en intersektionel tilgang (Oleksy, 2009; Hearn, Oleksy og Golanska, 2011: 5). Da intersektionalitetsperspektivet skærper blikket for sammenvævning af flere ulighedsakser, er vores afsæt imidlertid, at det tilbyder en kritisk undersøgelsestilgang, der kan bidrage til kompleksitetsudvidende analyser. Artiklen argumenterer for, at det giver god mening at sammentænke intersektionalitet med intimt medborgerskab.

Begrebet intimt medborgerskab har rødder i 1990'ernes sociologiske (homo) seksualitetsstudier. Eftersom det kun i mindre omfang er kendt og benyttet i en dansk kontekst, udforsker artiklen, hvad et intimt medborgerskabsperspektiv kan bidrage med til forståelse af forskellige rettigheds- og anerkendelseskampe, der handler om menneskers personlige og private liv. Vi præsenterer medborgerskabsteoriens historik frem mod et intimt medborgerskabsbegreb, som diskuteres i relation til en intersektionalitetstilgang. Vi har tre empiriske eksempler: vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, nydanske homoseksuelles livsvilkår og interkønnedes rettigheder.¹ Disse felter indeholder både per definition forskelligartede intersektioner af køn, seksualitet og etnicitet og sammenvævninger af den private og den offentlige sfære. Artiklens omdrejningspunkt er således, hvad en kombination af begreberne intimt medborgerskab og intersektionalitet kan bidrage med af analytisk indsigt i forhold til disse felter. Ambitionen er at gøre opmærksom på nogle af de muligheder, som sammentænkningen tilbyder, hvorfor vi afslutningsvist perspektiverer vores udforskning i forhold til videre teoretisk og empirisk forskning.

Vold mod kvinder har været på mange kvindebevægelseres dagsorden i årtier. Med den stadig stigende tilstrømning af migranter og flygtninge til Europa har offentlige myndigheder og ngo'er oplevet også at skulle forholde sig til voldsramte etniske minoritetskvinder. Hvad angår nydanske LGBT-personer,² står både de, deres familier, det etniske bagland og det danske samfund over for nye medborgerskabsudfordringer, hvor det er relevant at kombinere et intimt medborgerskabsperspektiv med intersektionalitet. Det samme gælder i forhold til interkønnedes rettigheder.

Udvidelse af medborgerskabsbegrebet

Nutidig medborgerskabstænkning er påvirket af den britiske historiker og sociolog Thomas H. Marshall (2003), der i 1950 definerede medborgerskab ud fra tre sæt af rettigheder, nemlig civile eller juridiske (retssikkerhed), politiske (politisk indflydelse) og sociale rettigheder (velfærd).³ Marshalls analyse og begreber, som snart har 70 år på bagen, er gennem årene både blevet anvendt og kritiseret (fx Mouritsen, 2015). Skønt der aldrig er blevet etableret konsensus

om, hvad han *egentlig* forstod ved medborgerskab, så bidrager han stadig til det begrebslige fundament for forståelsen af det moderne medborgerskab (Jæger, 2000: 220). Medborgerskab opfattes som den særlige form for status, der tilkendes alle gyldige medlemmer af et nærmere defineret fællesskab. Anerkendelsen af medborgerskabet foregår igennem et sæt af rettigheder og pligter (Jæger, 2000: 222).

Marshall beskæftiger sig stort set ikke med kvinders medborgerskab, og både kvinder og etniske minoriteter er blevet efterlyst i hans analyse. Medborgerskab har således været et maskulint projekt. Feministiske forskere såsom den engelske samfundsforsker Ruth Lister (Lister, 1997; Hobson og Lister, 2002) og den amerikanske politolog Carole Pateman (Pateman, 1988; 1992; 1996) og i Danmark politologerne Birte Siim og Ann-Dorte Christensen har kritiseret ham for at være kønsblind (Christensen og Siim, 1995; Siim, 2000). Også et globalt perspektiv er blevet efterlyst (fx Lister, 2011).

Opkomsten af et moderne medborgerskab er heller ikke så enkel, som Marshall giver indtryk af. Krig, klassekamp, migration og lighedsideologier har haft betydning for dagens medborgerskab (Turner, 1994; Johansson, 1997). Hans historiesyn anses for at være for lineært og for lidt konfliktorienteret, dvs. ikke at have blik for social konflikt og kamp som samfundsforandrende kraft. Medborgerskabsrettigheder er imidlertid på intet tidspunkt i historien tildelt, men derimod tilkæmpede. Den medborgerlige kamp for rettigheder har taget udgangspunkt i fx arbejdernes kamp mod kapitalismen for politiske og sociale rettigheder (Jæger, 2000). Hertil kan fra de sidste årtier tilføjes kampen for kvinderettigheder og seksuelle rettigheder, som har udviklet sig i kølvandet på 1970'ernes og 1980'ernes kvindebevægelse og homoseksuelle bevægelse, der var baggrunden for opkomsten af køns- og seksualitetsstudier.

Den franske filosof Michel Foucault har været central i forhold til udviklingen af seksualitetsstudier, fordi han gør op med naturaliseringen af en lang række fænomener, herunder seksualitet. 1980'ernes seksualitetsforskere tog udgangspunkt i *Seksualitetens historie 1* (Foucault, 1978), når de skulle analysere homoseksualitet som en historisk konstruktion. I løbet af de sidste ca. 20 år er reproduktion og seksualitet blevet centrale forskningstemaer, hvilket har ført til udviklingen af begreber som seksuelt og intimt medborgerskab (Plummer, 1995; 2001; 2003; 2015). Denne teoretiske videreudvikling af Marshalls begreber tager afsæt i, at der i de sidste 50 år er rejst stadig flere krav om ligestilling og rettigheder fra forskellige grupper. Der er således opstået et nyt medborgerskabsbegreb, som tager udgangspunkt i det private.

Medborgerskabsbegrebet i sin klassiske udformning, der som nævnt omfatter civile, politiske og sociale rettigheder, kan kritiseres for at have lagt vægt på

det offentlige og udelukket forhold, som er blevet associeret med det private. Kvinders medborgerskabsstatus i den vestlige verden var i første halvdel af det 20. århundrede begrænset af, at de var tilknyttet privatsfæren, men efterhånden opnåede de medborgerskab, først og fremmest som hustruer og mødre, en slags sekundært medborgerskab. Der var således klare grænser for ligestilling (Pateman, 1988; 1992; 1996). Med inspiration fra Pateman fremhævedes nødvendigheden af at nedbryde relationen mellem privat og offentlig for at inkorporere hjem og familie (Melby et al., 2006; Melby og Rosenbeck, 2009).

Medborgerskabsbegrebet er ikke blot blevet kønnet. Også multikulturelt medborgerskab er blevet sat på dagsordenen (fx Engin og Turner, 2002), og i 1990'erne kom seksuelt og intimt medborgerskab så til. Seksualitet er traditionelt blevet opfattet som en privat og individuel sag, knyttet til kroppen og naturbegrebet. Medborgerskabsbegrebet har således ikke tidligere været tilstrækkeligt inkluderende i forhold til køn og seksualitet, men var i udgangspunkt mandligt og heteroseksuelt. Seksuelle minoriteter har ligesom kvinder og etniske minoriteter benyttet medborgerskabsretorikken til at kræve inklusion og ligestilling.

Der er opstået en sand underskov af subgenrer og medborgerskabsbegreber såsom biologisk medborgerskab, globalt medborgerskab, kulturelt medborgerskab, kropsligt medborgerskab og reproduktivt medborgerskab (Engin og Turner, 2002; Cossmann, 2007). I 1996 blev tidsskriftet *Citizenship* grundlagt, og i 2002 kom *Handbook of Citizenship*, ligesom der er udkommet en række bøger og antologier på området. I Danmark har medborgerskabsforskningen generelt været stærkt repræsenteret empirisk (fx Andersen et al., 1993), mens vi i de senere år har set flere teoretiske bidrag (fx Mouritsen, 2015; Boje, 2017). Det norske tidsskrift *Sociologi i dag* udgav for et par år siden et temanummer med titlen *Intimiteter* (2015). Meget tyder på, at både medborgerskabsbegrebet og intimitet vil blive genstand for øget interesse i de kommende år.

Seksuelt og intimt medborgerskab

I 1990'erne udgav flere forskere, herunder de britiske sociologer Ken Plummer (1995; videreudviklet i 2003), Jeffrey Weeks (1998) og Diane Richardson (2000), næsten samtidig publikationer, der introducerede begreber om seksuelt og intimt medborgerskab. Disse kan ses som en videreudvikling af den engelske sociolog Anthony Giddens' analyse af intimitet, der betegner demokratisering af relationer i den private sfære (Giddens, 1994; se også Beck og Beck-Gernsheim, 1990).

Begrebet intimt medborgerskab er ifølge dets ophavsmand Plummer særdeles vidtfavnende. Overordnet henviser det til at have eller ikke at have råderet

over sin krop, sine følelser og relationer og dermed til at have eller ikke at have adgang til valg af egne erfaringer og identitet(er). Intimt medborgerskab handler også om at have eller ikke at have adgang til repræsentationer, fx i medierne og offentlige fora.⁴ Plummer understreger, at det ikke indebærer en model, et mønster eller én vej (Plummer, 2003:14), dvs. der er flere veje til opnåelse af fuldt intimt medborgerskab. Plummer foretrækker begrebet intimt frem for seksuelt medborgerskab, da det giver plads til flere områder omhandlende det intime og personlige liv (Plummer, 2003).

Medborgerskab handler om at høre til, at blive anerkendt, om pligter og rettigheder. Trin på vejen fra eksklusion til inklusion har været ret til selvbestemmelse over fertilitet, adgang til præventionsmidler, afkriminalisering af abort og homoseksualitet, ligestilling af børn født uden for ægteskabet, accept af alternative familieformer, beskyttelse mod privat vold og reproduktiv sundhed (Weeks, 1998: 11). Det har været græsrodsbevægelserne, der har kæmpet for at udvide kvinders og børns individualitet. De satte ugifte mødre, illegitime børn og seksuel tvang på dagsordenen, ligesom de optog kroppen og det intime i frihedsbegrebet og tog til orde for kvinders kontrol over reproduktion. Ud fra græsrodsaktiviteternes magt til forandring, nye friheder og positive identiteter er medborgerskabsbegrebet blevet gentænkt. Det 21. århundredes udvidede medborgerskab bliver i vid udstrækning defineret med udgangspunkt i krop og seksualitet og efterfølger det økonomiske, politiske og sociale medborgerskab.

FN's menneskerettigheder går tilbage til 1948, men vi skal frem til 1990'erne, før særlige kvinderettigheder og seksuelle rettigheder kom på dagsordenen. Det startede med den store internationale konference om menneskerettigheder i Wien i 1993, og derefter fulgte FN's befolkningskonference i Cairo i 1994 og FN's kvindekongress i Beijing i 1995.

Hvordan ser udviklingen af synet på vold mod kvinder og LGBT-personers og interkønnedes rettigheder ud historisk? Weeks påpeger, at feminismen har været afgørende for at få sat kvinders rettigheder på den globale dagsorden. Globalt set er de traditionelle kampe for fuld ligestilling i forhold til civile, politiske, sociale og økonomiske rettigheder endnu ikke vundet, men der er en udbredt anerkendelse af, at disse ikke kan adskilles fra spørgsmål om seksualitet. I den internationale bevægelse for reproduktive rettigheder står seksualitet og seksuelle rettigheder i centrum af kampen for kvinders krav om selvbestemmelse over egen krop. Der er tale om en kompleks sammenvævning af magt påvirket af lokale, nationale og globale kræfter. Også LGBT-bevægelsen er blevet global, samtidig med at den navigerer i lokale kontekster og med forskellige kombinationer af undertrykkelse og ligestillingsmuligheder. I begge tilfælde omfatter kravet om fuldt medborgerskab nye krav om rettigheder, herunder for

første gang krav om seksuelle rettigheder. Mange steder i verden bliver disse rettigheder anerkendt, samtidig med at udviklingen er ulige fordelt, og der er tilbageslag (Weeks 2010: 125-126; se også Plummer, 2003). Ligesom Plummer fremhæver Weeks dog den positive udvikling, der er foregået (Weeks, 2010: 126).

EU-projektet "FEMCIT: Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movements"⁵ har en multidimensional indgang til medborgerskab og opererer med seks dimensioner af medborgerskabet: en politisk, social, økonomisk, multikulturel, kropslig og intim dimension (Halsaa, Roseneil og Süner, 2012). Fokus er på den feministisk orienterede del af kvindebevægelsen med henblik på at forstå bevægelsens gennemslagskraft. Projektet tager afsæt i Marshalls medborgerskabsbegreb og især hans normative ideal om fuld deltagelse i samfundet. Den del, der har fokus på intimt medborgerskab, bygger på Plummers begreb og omfatter områder som partnerskab, reproduktive rettigheder, forældreskab, identitet og praksis samt vold (Halsaa, Roseneil og Süner, 2012: 10, 41; Roseneil et al., 2012; Roseneil, 2013).

Kampen mod vold mod kvinder og homoseksuelles og sidenhen LGBT-personers kamp for anerkendelse og rettigheder har medvirket til at bane vejen for interkønnedes rettigheder. Vold mod kvinder i familien eller husholdet har været en mærkesag for ikke blot den moderne vestlige kvindebevægelse, men også for kvindebevægelser i det globale syd (se fx Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011). Mænds (og i mindre omfang kvinders) vold mod kvinder og børn er et universelt kendt fænomen, men først i nyere tid er det blevet anerkendt som et samfundsmæssigt og globalt problem. Vold i privatsfæren blev – og bliver stadig i størstedelen af verden – anset for at være et privat problem og ikke en kriminel handling, som offentlige myndigheder bør tage sig af. Ændringer i synet på denne form for vold og dermed også anerkendelsen af dets omfattende omfang⁶ skyldes især aktive kvinder, der både nationalt og internationalt har kæmpet for at sætte fokus på problemet. Det første kvindekrisecenter åbnede i England i 1971, og i 1978 kom det første i Danmark. Efterhånden kom temaet på den internationale dagsorden, herunder i FN-regi, hvor en intersektionel tilgang har spillet en central rolle (Kelly, 2005). Det er i vid udstrækning lykkedes den globale feministiske bevægelse at få vold mod kvinder anerkendt som en krænkelse af menneskerettighederne (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011: 28-29; Sørensen, Mørck og Danneskiold-Samsøe, 2012).

Homoseksualitet blev afkriminaliseret i Danmark i 1933. I 1987 indførtes en antidiskriminationslov, der forbød diskrimination på baggrund af seksuel

orientering, og i 1989 indførte Danmark som det første land i verden en lov om registreret partnerskab. I 2012 indførtes borgerlig og kirkelig vielse med stort set samme pligter og rettigheder som heteroseksuelle, også med hensyn til børn (Bech, Rosen og Lützen, 1997/redaktionen, 2012). Endelig blev homoseksualitet og transkønnethed i henholdsvis 1981 og 2017 fjernet fra den danske liste over psykiske sygdomme.

Interkøn er først for ganske nylig blevet sat ind i en menneskerettigheds- og medborgerskabskontekst (Grabham, 2007; Brömdal, 2008; Rosenbeck, 2014). Igen er baggrunden en aktivistbevægelse, som opstod i USA i 1990'erne, der arbejdede for at undgå irreversible ændringer af genitaliernes udseende indtil en alder, hvor personen kan være medbestemmende og udtrykke sin kønsidentitet. I 2010'erne tog både FN, Europarådet og EU problematikken op.

Traditionelle, moderne og senmoderne intimiteter

Ifølge Plummer lever de fleste mennesker globalt set på en og samme gang i henholdsvis traditionelle, moderne og senmoderne verdener, men det foregår i forskellige tempi, i varierende grad og med forskellige grader af bevidsthed. Derfor opererer han med traditionelle, moderne og senmoderne intimiteter (Plummer, 2003: 8-9; 2015: 41). Flertallet af befolkningen i det globale syd lever fx liv, der i vid udstrækning er styret af traditioner, ligesom ældre forskellige steder i verden er tættere forbundet med traditionelle intimitetsformer end med senmoderne. Globalt set finder mange unge derimod senmoderne måder at organisere deres liv tiltrækkende og meningsfulde, påpeger Plummer; det samme gælder borgere i de rigere lande.

Begreberne traditionelle, moderne og senmoderne intimitetsformer er udtryk for nogle strukturerende karakteristika, der understreger visse kendetegn og overordnede forskelle, som kan gøre eller rent faktisk gør en forskel for menneskers personlige og intime liv. Når begreberne bruges i relation til etniske minoriteters livssituation, bør det medtænkes, at såvel lande i det globale syd som etniske minoritetsfamilier og -miljøer er præget af spændinger mellem familiecentrerede og individcentrerede værdier, inklusive konkurrerende udlægninger af kønskultur og intimitetsformer. Samtidig er der, som også Plummers tilgang viser, store variationer i familiers og individers livsformer. Nogle har mulighed for at kombinere gamle og nye traditioner, forestillinger og praksisser på hidtil ukendte måder og derved skabe hybride former, mens det, som vi skal se, er vanskeligere for andre. Hverdagens mikropolitik betyder med andre ord, at intimitetsformer kan se ret forskellige ud i praksis.

Traditionelle intimiteter udgør normen i samfund og fællesskaber, hvor mennesker lever omgivet af deres familier og kendte naboer (Plummer, 2003:

9), og hvor et patriarkalsk kønsrelationsregime råder (Beck-Gernsheim, 2007). Kollektivt orienterede familieformer dominerer, og man deltager i fællesskaber, der er indlejret i stærkt patriarkalske og/eller religiøse sociale ordener. FamiliefORMEN indebærer et alders- og kønshierarki med de ældste mænd i toppen, og kontrol af kvinders seksualitet og reproduktivitet udgør et centralt omdrejningspunkt. Ægteskabsinstitutionen står centralt, og ægteskaber er typisk arrangerede. Slægtskabsbånd er helt afgørende, og sladder udgør et redskab til social kontrol af især, men ikke udelukkende, kvinder. Der hviler et voldsomt konformitetspres på den enkelte om at tilpasse sig de i fællesskabet rådende køns- og ærbarhedsnormer. Både unge og gamle og begge køn bidrager i forskelligt omfang til den patriarkalske kønsordens videreførelse (fx Mørck, 1998; Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011; 2019; Følner, Lund og Thomsen, 2014; Hejazi, 2016).

Moderne intimiteter er forbundet med fx kapitalisme, urbanitet og individualisering. Modernitet indebærer aftraditionalisering, verdsliggørelse og en voldsom forandringshastighed. Udviklingen har medført en generel demokratisering af hverdagslivet, og menneskelige relationer bliver mere individualiseret i en verden fyldt med valg. Fx vælger man selv sin partner/ægtefælle, ligesom homoseksuelle forhold især, men ikke udelukkende, i vestlige liberale demokratier er blevet stadig mere anerkendt både socialt og juridisk (Plummer, 2003: 9). Efter Danmarks indførelse af registreret partnerskab for homoseksuelle er en lang række lande ikke blot i vesten, men også i det globale syd fulgt efter. Ligeværdige relationer er således blevet et ideal, som stadig flere mennesker stræber efter, fx i kærlighedsforhold, hvorfor parforhold forventes at bygge på individuelle valg baseret på tiltrækning, begær og gensidig tillid (Giddens, 1994; Weeks, 2010). Samtidig bliver intime relationer i stadig stigende grad fanget i større bureaukratiserings- og kommercialiseringsprocesser, der foregår på det globale markeds præmisser (Plummer, 2003: 9; Illouz, 2012).

Senmoderne intimiteter er kendetegnet ved, at mennesker kan kombinere traditionelle og moderne intimiteter med de nye muligheder, som den højteknologiske verden tilbyder, fx nye reproduktionsteknologier og kirurgi til ændring af krop og køn. Overordnet er der historisk foregået en demokratisering af både personlige relationer og den private sfære, og skønt mange menneskers liv stort set forbliver uberørt af den senmoderne verdens mange tilbud, bliver stadig flere imidlertid påvirket af disse muligheder. Skønt Plummer erkender, at det intime medborgerskabs rettigheder og valgmuligheder globalt set er forbeholdt de få, argumenterer han for, at selve den underliggende idé er til gavn for de mange, da den grundlæggende handler om at tage menneskers rettigheder til deres egen krop, følelser og relationer alvorligt. Samtidig er både moderne

og senmoderne intimiteter kendetegnet ved modsatrettede tendenser og ved, at de indeholder positive og negative dimensioner (Plummer, 2003: 9; 2015).

Intimitetsformer mødes

Man kan tolke overrepræsentationen af etniske minoritetskvinde på de ca. 40 danske krisecentre som udtryk for en øget bevidsthed blandt kvinderne om, at de er udsat for en kriminel handling, og at der, modsat i de fleste af familiernes oprindelseslande, er hjælp at hente hos både offentlige myndigheder og i ngo-regi. Det fremgår imidlertid af en større kvalitativ undersøgelse af vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, at disse kvinder kan stå over for nogle særlige udfordringer (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011).⁷ For det første spillede baglandet en afgørende rolle for, hvorvidt de interviewede kvinder havde mulighed for selv at bestemme over deres personlige og intime liv. Transnationale bånd var gennemgående centrale i forhold til indgåelse af ægteskab, hvorvidt volden blev italesat eller skjult, hvorvidt der blev gjort noget for at forhindre den eller for at forstærke den, og hvorvidt kvinden fik støtte fra (medlemmer af) familien til at blive skilt, eller om hun blev presset til at blive i ægteskabet. For det andet var der i adskillige tilfælde flere voldsudøvere, eksempelvis ægtemanden, hans forældre og (nogle) søskende, og for det tredje oplevede kvinderne et voldsomt konformitetspres i deres bagland. For det fjerde havde kvinderne, uanset om ægteskabet var arrangeret, eller de selv havde valgt manden, og om kvinderne var bosiddende i Danmark eller hentede ægtefæller, gennemgående kendt manden ganske kort tid inden giftermålet. For det femte udgjorde unge kvinder opvokset i Danmark, der havde været udsat for vold i både egen familie og i ægteskabet, samt ægteskabsmigranter særlig sårbare grupper.

Kvinderne havde enten ikke haft mulighed for selvbestemmelse over egen krop, seksualitet, følelser og identitet, eller også skulle de navigere inden for et meget snævert handlerum. Alligevel var det lykkedes dem at komme ud af volden, eller også var de på vej ud af den, idet de befandt sig på et krisecenter, hvor de fik hjælp til at skabe sig et liv uden vold. Muligheden for et mere udfoldet intimt medborgerskab var således i højere grad til stede, end hvis de var blevet i ægteskabet og/eller familien.

Hvis vi ser på nydanske LGBT-personers intime medborgerskab, herunder især homoseksuelle, viser en større undersøgelse fra 2015, at de dels står over for nogle særlige udfordringer sammenlignet med etnisk danske LGBT-personer og dels, at de synes at skulle navigere i et spændingsfelt mellem familiens og baglandets forventninger og egne ønsker (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 17).⁸ Nydanske LGBT-personer med ikke-vestlige rødder har på flere

områder væsentligt dårligere levevilkår end andre LGBT-personer. For det første skjulte de fleste nydanske LGBT-personer i langt højere grad deres seksuelle orientering og kønsidentitet, fx over for deres forældre, og for det andet havde et betydeligt mindretal været udsat for vold (13 pct.), voldstrusler (18 pct.) og/eller andre negative reaktioner fra familiens side, herunder overvågning (16 pct.), social udstødelse fra familien (20 pct.) samt pres for at gifte sig mod deres vilje (15 pct.). Undersøgelsen viser for det tredje, at nydanske LGBT-personer oplevede en "signifikant højere grad af diskrimination," samt at deres psykiske trivsel gennemsnitligt set var "markant dårligere end blandt andre LGBT-personer i Danmark" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 16). 37 pct. havde oplevet diskrimination pga. deres seksuelle orientering, og 8 pct. pga. fx religion, hudfarve eller etnicitet. De, der boede i særligt udsatte boligområder med en høj andel af etniske minoriteter, berettede om "udbredt diskrimination af homoseksuelle i deres boligkvarter" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 19). Når det handler om mere alvorlige typer af diskrimination, fortalte deltagerne, at de "i særlig grad" havde oplevet diskrimination fra "andre nydanskere og/eller fra deres eget minoritetsetniske miljø" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 90). 33 pct. havde inden for det seneste år overvejet selvmord (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 16).

En ny artikel, der giver et overblik over den samlede viden om nydanske homoseksuelles livssituation, peger ligeledes på, at denne gruppe står over for nogle markante udfordringer i forhold til seksualitet og livsform, der fordrer et intersektionelt perspektiv (Mørck, 2019).

Disse to eksempler viser, at der er en vis træghed i forandringsprocesser forbundet med køn og seksualitet. Visse livsområder er mere præget af fastholdelse af normer og traditioner end andre og af valg, hvor det er vanskeligt at kombinere forestillinger og praksisser fra forskellige kulturelle kontekster og intimitetsformer. Det er typisk i forbindelse med beslutninger, der er tæt knyttet til køn og etnisk identificering, at det bliver tydeligt, at der er grænser for, hvad henholdsvis kvinder og mænd kan tillade sig (Prieur, 2002; Bredal, 2006; se Amiri 2016 for selvbiografiske erfaringer).⁹ Familien har stor betydning for etnisk og religiøs identificering. Det indebærer, at brud med familien ofte også betyder brud med det etniske tilhørsforhold (Prieur, 2002), hvilket fx ses blandt nydanske LGBT-personer (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015). På trods af at transformationer i relation til køn og seksualitet er forbundet med træghed, er der rent faktisk sket betydelige forandringer og opstået kreative hybridformer blandt etniske minoriteter i fx Skandinavien.¹⁰

Plummer argumenterer for, at ligesom der eksisterer multiple moderniteter i den forstand, at der findes en vifte af moderniteter i verden med forskellige

historier, udformninger, konsekvenser og udtryksformer, så eksisterer der forskelligeartede moderne seksualiteter og intime livsformer, som har taget vidt forskellige ruter. Samtidig med denne diversitet foregår der en vis konvergens (Plummer, 2015: 41-43). Migranter og flygtninge, påpeger Plummer, medbringer deres egne intime livsformer, som konfronteres med de intime livsformer, der råder i det nye land. Et sådant møde indebærer udfordringer og kan resultere i udvikling af diasporiske og hybride intime livsformer og seksualiteter (Plummer, 2015: 68-69). Migration har dermed konsekvenser ikke blot for menneskers økonomiske og sociale situation, men også for deres personlige og intime liv. Når mennesker bevæger sig fra land til storby og tilmed fra det globale syd til det globale nord, overskrider de også grænser for seksualitet, familieformer, normer, værdier og måder at "gøre" køn på (Espin, 1997; Mørck, 1998; 2016; Friberg, 2016).

I en dansk sammenhæng påvirkes familien på en og samme gang af det danske majoritetssamfund (herunder den universalistiske velfærdsstat), slægt, det (transnationale) etniske bagland og globale strømninger. Også intersektioner af fx klasse, køn, etnicitet og seksualitet har betydning for, hvordan deres personlige liv kan udfolde sig. Både den enkelte og familien som helhed kan have glæde af transnationale bånd, men de(n) kan også udsættes for transnational social kontrol (Timmerman, 2006), som typisk rammer de mest sårbare såsom yngre kvinder og unge LGBT-personer.

Imidlertid kæmper stadig flere, også mere åbent og offentligt, for forandringer.¹¹ Fx henvender etniske minoritetskvinder sig i stigende grad til hjælpeinstanser som Etnisk Ung, RED-Safehouse og krisecentre, hvis de udsættes for vold og social kontrol af familien og/eller ægtefællen. I andre lande såsom England findes der rådgivningssteder, fx Southall Black Sisters og Karma Nirvana, som er grundlagt og varetages af etniske minoritetskvinder. Her arbejdes med forskellige strategier til at støtte etniske minoritetskvinder (i Karma Nirvana også til mænd) til et liv, hvor de har selvbestemmelse over egen krop og identitet. Samtidig er stederne involveret i social- og kønspolitisk aktivisme (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011). Den øgede offentlige kamp afspejles også i en kollektiv organisering såsom Sabaah, en forening for nydanske LGBT+-personer, der blev dannet i 2006 (Mørck, 2019).

Interkønnedes rettighedskamp

1990'ernes aktivistbevægelse blev fulgt op af en lang række forskningsbidrag, og i 2010'erne begyndte interkøn at tiltrække sig politikernes opmærksomhed. Ikke kun FN, men også EU og Europarådet kom på banen og udgav en række rapporter (FRA, 2011; 2015), som opfordrede medlemslandene til kritisk at

gennemgå deres medicinske praksis på området. De juridiske og medicinske eksperter skulle informeres bedre om interkønnedes fundamentale rettigheder, og medlemsstaterne burde undgå kønsnormaliserende medicinsk behandling af interkønnede personer uden deres accept.

At interkønnede individer nu bliver omfattet af menneskerettighederne, blev bekræftet på IDAHO Forum 2016 (International Day Against Homophobia, Transphobia & Biphobia. Building Bridges and Alliances), som blev afholdt i København.¹² Også ved den lejlighed blev det fremhævet, at der skal være bedre information om interkønnedes rettigheder, at man skal undgå ”kønsnormaliserende” operationer uden personens samtykke, og at kønsmarkeringer i identitetsdokumenter skal nyvurderes for bedre at beskytte interkønnede (IDAHO Forum, 2016: Background Brief: 16).

I 2017 udgav Amnesty International rapporten *First do no harm. Sådan sikres rettighederne for børn med variationer i køns karakteristika i Danmark og Tyskland*, som indeholder en række forslag, og Danmark fik sin første forening: Intersex Danmark. Interkøn i Danmark (Amnesty International, 2017). Danske politikere begyndte at benytte betegnelsen LGBTI i 2016, og i 2017 kom I’et også med i regeringens handlingsplan for LGBT+ (Udenrigsministeriet 2018). Danmark har desuden i forbindelse med den seneste eksamination i menneskerettigheder under FN fået besked på at sikre respekten for interkønnedes fysiske integritet og autonomi, samt at ingen i barndommen underlægges unødvendige medicinske og kirurgiske procedurer (Institut for Menneskerettigheder, 2016). I forbindelse med Copenhagen Winter Pride Week afholdtes i februar 2018 konferencen ”Interkønnedes forhold og rettigheder” på Christiansborg med folketingsmedlem Yildiz Akdogan (S) som vært og med deltagelse af såvel sundheds- som ligestillingsministeren.

Der er inspiration at hente uden for landets grænser. De etiske råd i både Tyskland og Schweiz har siden 2012 haft interkøn på dagsordenen og udgivet rapporter på området. På Malta har man udvidet diskriminationsloven til at omfatte ”køns karakteristika”, ligesom medicinsk intervention uden samtykke er blevet forbudt. Før eller siden kommer også Danmark til at tage interkøn alvorligt i et menneskerettighedsperspektiv. Det kommer sandsynligvis til at betyde, at diskrimination på baggrund af seksuel orientering og kønsidentitet, som er EU’s nuværende politik, vil blive udvidet til også at omfatte køns karakteristika, herunder interkøn. Dermed vil også interkønnedes intime medborgerskab være styrket.

En perspektiverende afrunding

Artiklens omdrejningspunkt har været en sammentænkning af et intimt medborgerskabsperspektiv og en intersektionel tilgang. Ambitionen har været at præsentere og udforske, hvad et intimt medborgerskabsbegreb kan bidrage med til forståelse af forskellige rettigheds- og anerkendelseskampe, der handler om menneskers personlige og private liv. Det har vi gjort ved at anlægge et historisk perspektiv og kaste lys over tre empiriske eksempler.

Som nævnt indledningsvist diskuteres de metodologiske sider af en intersektionel tilgang livligt, og der er ingen enkle svar på, hvordan man kan gribe undersøgelser af et levet intimt medborgerskab an. Heller ikke i forhold til vores empiriske eksempler. Den engelske sociolog Nira Yuval-Davis foreslår imidlertid, at enhver intersektionel analyse bør tage afsæt i den specifikke kontekst, og at denne kontekst bør afgøre, hvilke intersektioner der skal udforskes for at forstå sociale uligheder og konsekvenser af forskellige magthierarkier (Yuval-Davis, 2006). I forhold til en konkret operationalisering af en intersektionel tilgang kan man således skelne mellem forrang og prioritering. Selv om man ikke giver intersektioner af specifikke ulighedsakser forrang over andre, kan man i hver analyse vælge at prioritere særlige uligheds- og magtakser frem for andre (Brah, 1996: 246 i Mørck, 2005: 80-81). Dette kombineret med Listers forslag om at se på medborgerskab – og vi fremhæver det intime medborgerskab – i relation til forskellige skalaer fra det intime over det nationale og supranationale (fx europæiske) til det globale (Lister, 2011), ser vi som en frugtbar vej frem.

Vi kan konkludere, at et intimt medborgerskabsperspektiv bidrager til at skærpe blikket for og forståelsen af nogle af de brydninger, som et senmoderne samfund som det danske står over for på en lang række områder i forhold til forskellige borgeres personlige og intime liv. En af styrkerne ved perspektivet er nemlig, at det private integreres i det sociale og offentlige felt. Intimt medborgerskab tager udgangspunkt i det private, men med krav om rettigheder såsom anerkendelse af homoseksuelles, transkønnedes og interkønnedes rettigheder og bekæmpelse af vold mod kvinder får disse fænomener også et offentligt udtryk. Dette ligger i forlængelse af 1970'ernes feminisme, som påpegede, at det personlige liv er forbundet med det offentlige og politiske. Der er således tale om emner, der historisk er blevet betragtet som personlige, men som i vid udstrækning er påvirket af den offentlige sfære (Plummer, 2003: 69). Som Plummer påpeger, henviser intimt medborgerskab til alle de livsområder, der tilsyneladende fremtræder som personlige, men som faktisk er forbundet til, struktureret af og/eller reguleret gennem den offentlige sfære (Plummer, 2003: 70).

Begreberne seksuelt og intimt medborgerskab er vokset frem i de sidste årtier, og også i fremtiden vil der være behov for videreudvikling, blandt andet i kombination med et intersektionalitetsperspektiv. Der er også brug for flere analyser af levet liv og hverdagspraksisser i et intimt medborgerskabsperspektiv (Lister, 2007), som fx i et projekt om alternative og tilvalgte familier, Weeks har stået i spidsen for (Weeks, Heaphy og Donovan, 2001). FEMCIT-projektet er også optaget af levet medborgerskab og ser derfor på kvindebevægelsens, aktivisters, politikeres og ”almindelige menneskers” praksis, men modsat sidstnævnte projekt er fokus på den manglende medborgerskabsstatus.

Lister, som i høj grad har bidraget til at kønne medborgerskabet, argumenterer som nævnt for, at vi skal udvikle teorier, der omfatter både intimt og globalt medborgerskab (Lister, 2011). Man kan således se to bevægelser i den teoretisk orienterede forskning: fra samfundet og ind i familien, det intime, og fra den enkelte stat og ud i verden, det globale.

Med den stigende globalisering, som har skabt nye vilkår for nationalstaten, er Marshalls teori kommet yderligere til kort. Såvel Weeks (2016) og Plummer (2015) som Richardson (2015; 2018) beskæftiger sig da også stadig mere med globaliseringens betydning for teoretisering af det personlige og intime liv. Også de tyske sociologer Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim, som har reflekteret over kærlighed i en senmoderne verden (1990), har taget globaliseringen op i en bog fra 2011. Her beskæftiger de sig med nogle af de samme områder, som Plummer har peget på i forbindelse med udforskning af henholdsvis intimt medborgerskab og kosmopolitiske seksualiteter. De har fokus på fjerne kærlighedsrelationer, på kærlighedens globale kaos med binationale par og med såkaldte Skypeunderstøttede kærlighedsforhold. Den nationale familie er blevet til en verdensfamilie, og her møder mennesker konkrete forskelle, som måske kan gøre dem og os alle bedre egnede til at leve i en verden med forskelligheder.

Det er ofte blevet fremhævet, at pligtdimensionen hos Marshall er ret diffus (Jæger, 2000: 222). Spørgsmål om rettigheder og forpligtelser er omstridte (Plummer, 2003: 58; Hobson og Lister, 2002: 30; Mouritsen, 2015: kap. 15). Det bliver hurtigt normativt at tale om forpligtelser, for hvor meget skal en stat bestemme i forhold til borgernes intime liv? Det ser imidlertid ud til, at der på græsrodsniveau kan opstå forskellige former for ansvarlighed. Fx opstod der i relation til henholdsvis aidsepidemien i USA i 1980'erne og 1990'erne og i regnbuefamilier en ansvarlighed og omsorg, som overskred den biologiske familie (Weeks, 2016: 91-93). Også når det gælder et fænomen som vold mod kvinder, kan man i den vestlige verden se en bevægelse mod stadig større afstandtagen i brede dele af befolkningen, hvilket kan tolkes som øget villighed

til at støtte op om en forpligtelse til at håndhæve kvinders lovmæssige ret til et liv uden vold.

I et forsøg på at tage højde for noget af den kritik, som Marshalls tilgang har været udsat for, har Foucault været bragt på banen med en helt anden forståelse af det moderne medborgerskab og rettigheder. Mens Marshall i sin tid havde tiltro til de medborgerlige rettigheder og fremtiden, lagde Foucault vægt på det moderne samfunds nye magt(former) og disciplinering. Ifølge ham er det moderne samfund baseret på disciplin og ikke på rettigheder. Nogle ser derfor Foucault som et nødvendigt supplement til Marshalls rettighedsbaserede syn på medborgerskab (Johansson, 1997; Cossman, 2007: 5).

Andre har knyttet homoseksuelles medborgerskab sammen med den amerikanske filosof Nancy Frasers og den tyske filosof Axel Honneths tanker om anerkendelse. Anerkendelsespolitik danner en god baggrund for undersøgelsen af udviklingen mod statslig anerkendelse af samkønnede par og regnbuefamilier (Rydström, 2011; Stormhøj, 2007; 2015).

Intime forhold er også blevet genstand for, hvad nogle kalder kærlighedsstudier – en tværvidenskabelig retning, som opstod i politologisk regi i 2010'erne med den svensk/islandske politolog Anna G. Jónasdóttir som primus motor (Jónasdóttir og Ferguson, 2014; Jónasdóttir, 2014; *Hypatia*, 2017). Kærlighed, argumenterer Jónasdóttir, er noget andet og mere end seksualitet med reference til tesen om individualisering og demokratisering af heteroseksuel kærlighed hos fx Giddens og Beck og Beck-Gernsheim (Jónasdóttir og Ferguson, 2014: 3). Jónasdóttir er inspireret af den marokkanske sociolog Eva Illouz, som sammenvæver den romantiske kærligheds kulturelle og økonomiske funktioner og analyserer den vestlige verdens kapitalisme og dens konsekvenser for menneskers følelser og identitetsforståelse (Illouz, 2012). Der synes således at være mange forgreninger i beskæftigelsen med det private og det intime.

Vi befinder os midt i et såvel aktivistisk som et teoretisk projekt vedrørende medborgerskab. Det handler om rettigheder og politisk deltagelse, men også om inklusion og eksklusion, om subjektivering og disciplinering. Inklusion kan meget vel have en bagside i form af et normaliseringspres, hvorfor det er vigtigt løbende at udfordre medborgerskabets ekskluderende tendenser. Queerteori lægger således vægt på normkritik og arbejder med begreber som heteronormativitet, homonormativitet og homonationalisme (Richardson, 2018: 139). Richardson, som står for et af de seneste bidrag om seksuelt medborgerskab, opfordrer til fortsat kritisk gentænkning. Et medborgerskabsperspektiv – og især et intimt medborgerskabsperspektiv, der omfatter en intersektionel tilgang – kan bidrage med analytisk indsigt og er et nyttigt redskab i kampen for social retfærdighed og anerkendelse.

Noter

1. Interkøn henviser til personer født med tvetydige kønsorganer; tidligere anvendtes betegnelsen hermafrodit.
2. Betegnelsen LGBT-personer henviser til lesbiske, homoseksuelle mænd, bi- og transseksuelle. Nogle inkluderer Q for queer, I for interkønnede og A for aseksexuelle, mens andre benytter LGBT+-betegnelsen.
3. Begrebet *citizenship* oversættes typisk til medborgerskab. Den norske sociolog Grete Brochmann foreslår betegnelsen samfundsborgerskab i et forsøg på at indfange begrebets to dimensioner: medborgerskab og statsborgerskab (2002), mens den danske politolog Per Mouritsen anbefaler en revitalisering af begrebet borgerskab (2015). Vi anvender medborgerskab.
4. Vi beskæftiger os ikke med repræsentationsdelen.
5. Projektet foregik 2007-2011: <http://www.femcit.org/>.
6. Vold mod kvinder og piger er en af de mest systematiske og udbredte overtrædelser af menneskerettighederne: <http://evaw-global-database.unwomen.org/en>.
7. Det var på baggrund af denne overrepræsentation, at undersøgelsen i 2008 blev udbudt af TrygFonden og Danner. Det selvproducerede materiale består af 40 interviews med etniske minoritetskvinder, der enten var eller havde været på krisecenter, samt et større antal fagpersoner, aktivister og forskere fra både ind- og udland. Her henvises til resultater, der vedrører 32 kvinder med rødder i Irak, Tyrkiet, Pakistan, Iran, Libanon/Palæstina, Marokko og Sri Lanka.
8. Undersøgelsen består af (1) 50 interviews med nydanske LGBT-personer, (2) en websurvey blandt både nydanske og andre LGBT-personer og (3) en telefonrundsørge om holdninger til LGBT foretaget med udgangspunkt i en repræsentativ stikprøve blandt etniske minoriteter med ikke-vestlig baggrund.
9. Se også tv-programmer som *Moskeerne bag sløret* (TV2, 2016), *Kvinde, kend din plads* (DR 2016) og *De forsvundne piger* (TV2 2017).
10. Skønt der selvfølgelig også foregår forandringer i familiernes oprindelseslande, viser en ny stor undersøgelse om maskulinitet og kønsligestilling i MENA-regionen dog, at der endnu er lang vej til kønsligestilling i fx Egypten, Libanon, Marokko og Palæstina (El Feki, Heilman og Barker, 2017). Se også al-Aswanty, 2012 (Ægypten); El Feki, 2014 (arabiske verden); Nordberg, 2014 (Afghanistan); Eltahawy, 2015 (Mellemøsten).
11. Etniske minoritetsunge har i årtier arbejdet på at rykke grænserne for deres personlige autonomi (Mørck, 1998; Larsen, 2004), men kun et fåtal har stået offentligt frem. Et arrangement, hvor fire aktive kvinder brød denne tavshed, var *Den nydanske kvindekamp* (Bremen Teater 9.10.17) med Geeti Amiri, Khaterah Parwani, Halime Oguz og Natasha Al-Hariri. I Norge er unge kvinder trådt frem i offentligheden med kritik af negativ social kontrol, æreskultur og skam (Bile, Srour og

Herz, 2017). De er inspireret af forfatter og tidligere standupper Shabana Rehman, som var en af de første etniske minoritetskvinder i Norge, der trådte offentligt frem med køns-, kultur- og religionskritik (Rehman, 2002; Mørck, 2002), samt af filminstruktøren, menneskerettighedsaktivisten og grundlæggeren af medieselskabet *Fuuse* Deeyah Khan (opvokset i Norge). Hun er kendt for dokumentarfilmen *Banez. A love story* (2012) om et æresdrab i England på en ung kvinde med rødder i kurdisk Irak og for nettidsskriftet *Sister-hood*, der er en medieplatform for kvinder med muslimsk baggrund (<http://sister-hood.com/>).

12. Siden 2004 har IDAHO Forum været afholdt 17. maj hvert år for at mindes WHO's (World Health Organization) beslutning fra 1990 om at afklassificere homoseksualitet som en psykisk sygdom.

Litteratur

- al-Aswanty, Alaa (2012). *Egyptens tilstand – årsagen til revolutionen*. København: Forlaget Hr. Ferdinand.
- Amiri, Geeti (2016). *Glansbilleder*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Amnesty International (2017). *First do no harm. Sådan sikres rettighederne for børn med variationer i køns karakteristika i Danmark og Tyskland*. København: Amnesty International.
- Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim og Lars Torpe (1993). *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Bech, Henning, Wilhelm von Rosen og Karin Lützen (1997/redaktionen 2012). Homoseksualitet. *Den store danske encyklopædi*. Bind 8. København.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (1990). *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (2011). *Fernliebe. Lebensformen im globalen Zeitalter*. Berlin: Suhrkamp.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (2007). Transnational lives, transnational marriages: A review of the evidence from migrant communities in Europe. *Global Network* 7 (3): 271-288.
- Bile, Amina, Sofia Nesrine Srouf og Nancy Herz (2017). *Skamløs*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Boje, Thomas P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bredal, Anja (2006). "Vi er jo en familie". *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Oslo: Unipax/Thesis-serien.
- Brochmann, Grete (2002). Statsborgerskab, medborgerskab og tilhørighet, pp. 56-84 i Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad (red.), *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Brömdal, Anette (2008). *Intersex: A Challenge for Human Rights and Citizenship Rights*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (1995). Magt og medborgerskab – et feministisk perspektiv på frihed, lighed og broderskab. *Grus* 16 (45): 74-87.
- Collins, Patricia Hill og Sirma Bilge (2016). *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
- Cosman, Brenda (2007). *Sexual Citizens. The Legal and Cultural Regulation of Sex and Belonging*. Stanford: Stanford University Press.
- Crenshaw, Kimberlé (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *The University of Chicago Legal Forum* 140: 139-167.
- Crenshaw, Kimberlé (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241-1279.
- Davis, Kathy og Dubravka Zarkov (2017). Editorial: EJWS retrospective on intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 24 (4): 313-320.
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck og Bo Wagner Sørensen (2011). "Familien betyder alt". *Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier*. Frederiksberg: Frydenlund. <http://www.e-pages.dk/trygfonden/153/>
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck & Bo Wagner Sørensen (2019). *Æresrelateret social kontrol. Teori og praksis i socialt arbejde*. København: Akademisk Forlag.
- El Feki, Shereen (2014). *Sex and the Citadel: Intimate Life in a Changing Arab World*. London: Vintage Books.
- El Feki, Shereen, Brian Heilman og Gary Barker (red.) (2017). *Understanding Masculinities: Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES) – Middle East and North Africa: Executive summary*. Cairo og Washington: UN Women and Promundo-US.
- Eltahawy, Mona (2015). *Jomfruhinder og hijab – hvorfor Mellemøsten har brug for en seksuel revolution*. København: People's Press.
- Engin, F. Isin og Bryan S. Turner (2002). Citizenship studies: An introduction, pp. 1-10 i F. Isin Engin og Brian Turner (red.), *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Espin, Oliva M. (1997). *Latina Realities: Essays on Healing, Migration, and Sexuality*. Colorado og Oxford: Westview Press Boulder.
- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Foucault, Michel (1978/1976). *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*. København: Rhodos.
- FRA. European Union Agency for Fundamental Rights (2010). *Homophobia, Transphobia, and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity*

- in the EU Member States: Summary of Findings, Trends, Challenges and Promising Practices.* Wien.
- FRA. European Union Agency for Fundamental Rights (2015). *The Fundamental Rights Situation of Intersex People.* Wien.
- Friberg, Jon Horgen (2016). *Assimilering på norsk. Social mobilitet og kulturell tilpasning blant ungdom med innvandrerbakgrunn.* Oslo: Fafo-rapport 43.
- Følner, Bjarke, Mikkel Dehlholm og Jasmin Maria Christiansen (2015). *Nydanske LGBT-personers levevilkår.* København: Als Research.
- Følner, Bjarke, Ida Leucana Lund og Jacob Als Thomsen (2014). *Kønsroller og social kontrol blandt unge med etnisk minoritetsbaggrund.* København: Als Research.
- Giddens, Anthony (1994/1992). *Intimitetens forandring. Seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Grabham, Emily (2007). Citizen bodies, intersex citizenship. *Sexualities* 10 (1): 29-48.
- Halsaa, Beatrice, Sasha Roseneil og Sevil Süner (red.) (2012). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women's Movements, Gender and Diversity.* New York: Palgrave Macmillan.
- Hejazi, Mona (2016). *Social kontrol blandt unge etniske minoritetskvinder.* Kandidatspeciale, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet.
- Hearn, Jeff, Elzbieta H. Oleksy og Dorota Golanska (2011). Introduction: The limits of gendered citizenship, pp. 2-26 i Jeff Hearn, Elzbieta H. Oleksy og Dorota Golanska (red.), *The Limits of Gendered Citizenship. Contexts and Complexities.* New York: Routledge.
- Hobson, Barbara og Ruth Lister (2002). Citizenship, pp. 23-54 i Barbara Hobson, Jane Lewis og Birte Siim (red.), *Contested Concepts in Gender and Social Politics.* Cheltenham: Edward Elgar.
- Hypatia* (2017). 32 (1).
- IDAHO Forum (2016). <http://eng.uvm.dk/Gender-Equality/IDAHO-2016>
- Illouz, Eva (2012). *Why Love Hurts. A Sociological Explanation.* Cambridge: Polity Press.
- Institut for Menneskerettigheder (2016). UPR of Denmark 2016. List of selected recommendations. København: Institut for Menneskerettigheder. http://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/nyheder/list_of_selected_recommendations_upr_denmark_24_session_2016_-_new_version.pdf
- Jensen, Sune Qvortrup og Ann-Dorte Christensen (2011). Interseksjonalitet som sociologisk begreb. *Dansk Sociologi* 22 (4): 71-88.
- Johansson, Håkon (1997). Att förstå moderna medborgerskapet – en resa från T.H. Marshall till Michel Foucault. *Dansk Sociologi* 2: 40-61.
- Jónadóttir, Anna G. og Ann Ferguson (red.) (2014). *Love: A Question for Feminism in the Twenty-first Century.* New York: Routledge.

- Jónasdóttir, Anna G. (2014). Love studies. A (re)new(ed) field of knowledge interests, pp. 17-29 i Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson (red.), *Love: A Question for Feminism in the Twenty-first Century*. New York: Routledge.
- Jæger, Mads Meier (2000). T. H. Marshall og det moderne medborgerskab. *Tidsskrift for Velferdsforskning* 3 (4): 219-233.
- Kelly, Liz (2005). Inside outsiders: Mainstreaming violence against women into human rights discourse and practice. *International Feminist Journal of Politics* 7 (4): 471-495.
- Larsen, Marianne Nøhr (2004). *De små oprør. Tanker og metoder i arbejdet med minoritetspiger*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke, England: Macmillan.
- Lister, Ruth (2002). Sexual citizenship, pp. 191-207 i Engin F. Isin og Brian S. Turner (red.), *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Lister, Ruth (2007). Inclusive citizenship: Realising the potential. *Citizenship Studies* 11 (1): 49-61.
- Lister, Ruth (2011). From the intimate to the global: Reflections on gendered citizenship, pp. 27-41 i Elizbieta Oleksy, Jeff Hearn og Dorota Golanska (red.), *The Limits of Gendered Citizenship: Contexts and Complexities*. New York: Routledge.
- Marshall, Thomas H. (2003/1950). *Medborgerskab og social klasse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Melby, Kari, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck og Christina Carlsson Wetterberg (2006). *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca. 1850-1930*. Göteborg: Makadam. Centrum för Danmarksstudier.
- Melby, Kari og Bente Rosenbeck (2009). Reproduksjon som fortolkningsramme for de nordiske velferdsstater. Foucault møter Giddens. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1-2: 28-46.
- Mouritsen, Per (2015). *En plads i verden. Det moderne medborgerskab*. København: Gyldendal.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Mørck, Yvonne (2002). Multikulturalismernes kønsblinde øje. Mangfoldighedsudfordringer og kønsligestilling. *Dansk Sociologi* 13 (3): 7-26.
- Mørck, Yvonne (2005). Interseksjonalitet og diversitet: Fadime-sagen, pp. 65-87 i Henning Bech og Anne Scott Sørensen (red.), *Kultur på kryds og tværs*. Aarhus: Klim.
- Mørck, Yvonne (2016). Succesfulde "rejser" – klasserejsende og uddannelsesmæssig integration, pp. 303-330 i Marco Goli og Bent Greve (red.), *Integration. Dynamikker og drivkræfter*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Mørck, Yvonne (2019). Nydanske homoseksuelle og intimt medborgerskab, i Lise Lotte Hansen (red.), *Køn, positioner, perspektiver og politikker. En forskningsantologi*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Nordberg, Jenny (2014). *The Underground Girls of Kabul: The Hidden Lives of Afghan Girls Disguised as Boys*. London: Virago Press.
- Oleksy, Elzbieta H. (2009). Citizenship revisited, pp. 1-13 i Elzbieta H. Oleksy (red.), *Intimate Citizenship: Gender, Sexualities, Politics*. New York: Routledge.
- Pateman, Carole (1988). *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Pateman, Carole (1992). Equality, difference, subordination: The politics of motherhood and women's citizenship, pp. 17-31 i Gisela Bock og Susan James (red.), *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*. London: Routledge.
- Pateman, Carole (1996). *Democratization and Citizenship in the 1990's: The Legacy of T.H. Marshall. Wilhelm Aubert Memorial Lecture 1996*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi, rapport 96:17.
- Plummer, Ken (1995). *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer, Ken (2001). The square of intimate citizenship. *Citizenship Studies* 5 (3): 237-253.
- Plummer, Ken (2003). *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle: University of Washington Press.
- Plummer, Ken (2015). *Cosmopolitan Sexualities: Hope and the Humanist Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Prieur, Annick (2002). Magt over eget liv: Om unge indvandrere, patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer, pp. 149-167 i Anette Borchorst (red.), *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rehman, Shabana (2002). *Nå*. Oslo: Cappelens Forlag.
- Richardson, Diane (2000/1998). Citizenship and sexuality, pp. 71-85 i Diane Richardson, *Rethinking Sexuality*. London: Sage.
- Richardson, Diane (2015). Rethinking sexual citizenship. *Sociology* 1 (11): 1-17.
- Richardson, Diane (2018). *Sexuality and Citizenship*. Cambridge: Polity Press.
- Rosenbeck, Bente (2014). "Hverken". Hverken eller? Eller både og, pp. 161-181 i Marie Bruvik og Morten Emmerik Wøldike (red.), *Byen og blikkets lyst. Festskrift til Henning Bech*. København: Skriftrække udgivet af Center for Seksualitetsforskning, Seksualiteter 5.
- Roseneil, Sasha, Isabel Crowhurst, Tone Hellesund, Ana Christina Santos og Mariya Stoilova (2012). Remaking intimate citizenship in multicultural Europe: Experiences outside the conventional family, pp. 41-69 i Beatrice Halsaa, Sasha Roseneil

- og Sevil Süner (red.), *Remaking Citizenship in Multicultural Europe: Women's Movements, Gender and Diversity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Roseneil, Sasha (red.) (2013). *Beyond Citizenship? Feminism and the Transformation of Belonging*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rydström, Jens (2011). *Odd Couples: A History of Gay Marriage in Scandinavia*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- Siim, Birte (2000). *Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sociologi i dag* (2015). 45 (2).
- Stormhøj, Christel (2007). Homoseksuelles medborgerskab i et retfærdighedsperspektiv. *Kvinder, Køn & Forskning* 16 (4): 33-41.
- Stormhøj, Christel (2015). Crippling sexual justice. *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 23 (2): 79-92.
- Sørensen, Bo Wagner, Yvonne Mørck og Sofie Danneskiold-Samsøe (2012). Tavshed og vold mod kvinder. Erfaringer fra et projekt om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier. *Tidsskriftet Antropologi* 65: 103-127.
- Timmerman, Christiane (2006). Gender dynamics in the context of Turkish marriage migration: The case of Belgium. *Turkish Studies* 7 (1): 195-143.
- Turner, Brian S. (1994). Outline of a theory of citizenship, pp. 188-198 i Bryan S. Turner og Peter Hamilton (red.), *Citizenship: Critical Concepts*. Volume 1. London: Routledge.
- Udenrigsministeriet (2018). *Handlingsplan til fremme af tryghed, trivsel og lige muligheder for LGBTI-personer*. København.
- Weeks, Jeffrey (1998). The sexual citizen. *Theory, Culture and Society* 15 (3-5): 35-52.
- Weeks, Jeffrey (2010/1986). *Sexuality*. London: Routledge.
- Weeks, Jeffrey (2016). *What Is Sexual History?* Cambridge: Polity Press.
- Weeks, Jeffrey, Brian Heaphy og Catherine Donovan (2001). *Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments*. London: Routledge.
- Yuval-Davis, Nira (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 193-209.